

НОМІНАТИВНІ ОДИНИЦІ В СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ І ХАРАКТЕРИЗАЦІЯ

Нітенко О.В.

Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

У сучасному мовознавстві статус номінативної одиниці не має чіткого визначення. У "Лінгвістичному енциклопедичному словнику" до номінативних зараховуються усі "мовні одиниці, що характеризуються номінативною функцією, тобто слугують для називання та виленювання фрагментів дійсності і формування відповідних понять про них у формі слів, сполучень слів, фразеологізмів та речень" [4; 336]. Отже, одиницями номінації можуть бути одиниці всіх мовних рівнів, будь-якої складності і протяжності, які здатні називати, позначати, вказувати на елементи дійсності в мовленнєвих актах [там же]. Згідно з таким уявленням про номінативні одиниці до останніх відносяться і номінативні блоки, що формуються в межах займенниково-співвідносних речень (М.Нікітевич, С.В.Ломакович.). Наявність в арсеналі номінативних засобів поряд з лексичними також синтаксичних одиниць пояснюється певною обмеженістю можливостей лексичної системи. Мовець, не знаходячи потрібного номіната серед лексем, змушений використовувати перифрази - номінати, оформлені як синтаксичні конструкції й побудовані за певними моделями [5;6]. Досліджувані номінативні блоки (далі НБ) функціонують у структурі займенниково-співвідносних речень і побудовані за загальною схемою "співвідносне слово **те** + підрядна частина". Автор номінації може варіювати лексичне наповнення таких конструкцій, що й створює більші, порівняно зі словом, можливості для відображення явищ позамовної дійсності [5]. Слід зазначити, що у ролі співвідносного слова, крім вказівного займенника **те**, може вживатися також означальний (**таке**) і неозначений займенник (**щось**), які мають предметне значення та виступають як лексично більш змістовні еквіваленти вказівного займенника **те** [3;684], наприклад: *Я в серці маю **те**, що не вмирає* /Л.Українка/. НБ може ускладнюватися також приєднанням до співвідносного слова означального прикметника, як у реченні *Не порвалося **ще те невидиме**, що **єднало її з цим дивним і недосяжним чоловіком*** /П. Загребельний/.

На основі семантичного аналізу можна виділити такі функціональні типи розглядуваних НБ:

1. НБ "те + підрядна частина", що виконує ідентифікуючу (рестриктивну) функцію, наприклад: *Це не **те**, що **мете*** /Розмовне мовлення/; *Наосліп **потягнувся** рукою до столу, **взяв те**, що **лежало скраю*** /П. Загребельний/; *А де **те**, що нас возитиме?* /Розмовне мовлення/. Номінати такого типу слугують, як правило, для виділення субстанційних об'єктів. Підрядна частина НБ містить предикати фізичної дії (**те**, що **мете**), місцеположення (**те**, що **лежало**), переміщення в просторі (**те**, що **возитиме**), які, сполучаючись з іменами предметного значення, здійснюють конкретно-предметну номінацію.

2. Номінативному блокові "те + підрядна частина" притаманна характеризуюча (означальна) функція. Наприклад: *Вклонялись **тому**, що **не варте було поклонів*** /О.Гончар/. Закономірним для блоків цього типу є вживання в їх підрядній частині характеризуючих предикатів, слів, що мають значення вартісної оцінки [1;226], на зразок **варте, дороге, необхідне, потрібне, достойне** тощо.

Здійснення номінативним блоком характеризуючої функції може позначатися на його будові: позиція вказівного займенника **те** у ролі співвідносного слова заміщується корелятом **таке** - займенником означального значення (займенниковим прикметником), як, наприклад, у реченні *Мабуть, моя свідомість **бачила **таке****, **чого не дано було бачити органам чуття*** /В. Савченко/; *Ах, **скільки є на світі такого**, за чим можна **пошкодувати*** /О. Гончар/.

В позиції опорного слова НБ може також виступати неозначений займенник **щось**, як, наприклад, у реченнях *Щось, що **возило б мене між Торонтом і Оквілом та Навколо** **творилося щось**, що **бачиш і не розумієш*** /У. Самчук/. Цікавим є той факт, що і вживання корелята **щось** у ролі співвідносного слова, яке призводить до послаблення ідентифікуючої функції, і вживання корелята **таке** для здійснення функції характеризуючої мають один і той самий результат: НБ втрачає конкретну референтну співвіднесеність і відсилає до кола подій, до певної множинності. Наявність конструкцій, де **щось** і **таке** вжито поряд, підтверджує це положення: *[Та хоч яка **гірка**, **зате ніколи вона не відцвітає**, в **будь-яку неgodу не втрачає своєї сріблястості**,] і **щось у ній є **таке**, що **схиляє до задуми***** /О. Гончар/; *Зі мною **діялося тоді **щось **таке****, що **і сказати не вмію***** /Б. Лепкий/. Можна також стверджувати, що в конструкторях, де вжито тільки один із цих займенників (або **щось**, або **таке**), існує незаміщена позиція для іншого, пор.:

В ролі опорного слова НБ може виступати прикметник - слово незайменникової природи. Як відомо, прикметник - це частина мови, яка здійснює номінацію ознаки і функціонує в мовній системі як прямий номінат. Однак, у ролі співвідносного слова НБ, як правило, використовуються прикметники оцінного значення на зразок **особливе, приємне, нове** тощо, які потребують додаткового, розгорнутого опису, що здійснюється підрядною частиною блоку. Як свідчить семантичний аналіз, опорне слово НБ - прикметник - виражає суб'єктивну оцінку фрагмента дійсності, в той час як підрядна частина дає його об'єктивний розгорнутий опис, пор.: *Щось **велике, сухе й шаруюаве** **повзло по долівці, **прямкуючи просто сюди, до полу**, **щось **чорне й непрозоре, щільне і слизьке, що **нахло чоловічим тілом**, **щось **лускає, безноге й безконечне, як ніч*********** /В.Шевчук/.

Таким чином, НБ "співвідносне слово + підрядна частина" у складі займенниково-співвідносних речень становлять важливий засіб мовної номінації, використання якого суттєво поширює можливості мовця у вираженні думки, задовольняючи його найвибагливішим потребам, що виникають у процесі номінативної діяльності. Не буде перебільшенням сказати, що варіювання лексичного наповнення НБ робить їх семантичний потенціал практично необмеженим, що й забезпечує цим конструкціям широке функціонування у різних стилях сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.:
2. Буров А.А. Особенности значения сложноподчиненных предложений с осложненным местоименно-соотносительным блоком. Калинин: КГУ, 1989.

3. Грамматика современного русского литературного языка. М.: Наука, 1970.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Сов.энцикл.,1990.
5. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення... Дис. докт. філол. наук. Тернопіль, 1993.
6. Никитевич М. Основы номинативной деривации. Минск: Высшейш. школа, 1985.